

az életre megkívántató 's valóban hasznos tárgyak' közlése, és tudományos oktatás. Megjelen minden szombaton. Előfizethető reá ' kiadás' helyén kívül minden posta-hivatalnál, könyvárosoknál 's vidéki beszédőknél, kik aztán a' példányokat is kiosztják.

FILLÉRTÁR

mindennemű

k ö z h a s z n u i s m é r e t e k

terjesztésére

az egész évi folyamatnak valami 110 kömötszésű's külön hozzá csatolt képpel a' beszédőknél csak 5, a' könyvárosoknál 5 for. 30 kr., postán pedig nyomtatott cím alatti elküldéssel 6 forint p. p. Esztendő' végével csinos boríték járuland hozzá a' foglalat' laistromával.

12.

Második évi folyamata.

(Május' 16-kán)

Belgrád.

Ez a' vár és város, mellynek falai alatt tenger magyar vér folyt a' hős előkorban, 's oly számtalan tetteinknek volt tanuja, hogy történetinkhez választhatatlanul kopesolódott emlékezete, jelenleg a' törökségtől függő szerbia hercegségnek főhelye. Fekszik, mint szorgalommal készült képünk mutatja, egy sziklás földnyelven, mellyet a' Duna' és Száva' egyesülete képez; általellenben Zimonnal a' Bécsből Konstantinápolyba vivő főúton. Lakosa van 20,000, és négy fő részből áll, ugymint a' tulajdonkénti várból vagy felső várból, melly közepett fekszik egy meredek hegytetőn, mind a' két folyamra kiterjed hatalma 's egy török basának lakja, de most elhagyatott árvaságban sinylik: áll továbbá a' bástyamívvel körülvett tulajdonkénti városból, hol a' szerbiai hercegnek Milos-nak palotája vagyon, egy nagy oskolaházzal és uj templommal, áll végre a' *vixi* és *vácx*-városból.

Jelenleg közép pontja Belgrád a' magyar és török kereskedésnek, melly a' Dunahajózással most kezd leginkább életre hozatni, 's ha ugyan a' nagy cél sikerülhetend, és gőzhajóink akadálytalanul fognak odáig 's onnan tovább ellebbenni, nem sokára virágzó kereskedés csirázik ott fel számtalan eldődeink' sirhalmán, kik az erőkorában áldozatul hullottak a' maradék' szebb koráért. Szerencsés kereskedési fekvésénél fogva könnyen vetéikedőjévé válhatnék akkor Belgrád a' virágzó, pompás Pestnek. Széke azonkívül Belgrád, vagy más névvel Nándor-fejérvár, (Taurunum, Nandoralba) egy görög püspöknek; van közel száz temploma és mecsetje, de utcái kövezetlenek 's az egész város általában rosszul épült, mint a' háborús kor' tökéletlen míve.

Fekvése fontos helyé teszi még ma is a' háboruban, és délkeletről hazánk' kulcsául tekintethetik. 1068-ig a' görög császársághoz tartozott, de ekkor elfoglalván a' magyarok, azontul

számos kezeken ment által, a' görögök, bolgárok, bosnyákok és thráczok rendre elfoglalván és megint elhagyván, míg 1423 ismét a' magyarokra jutott, kik mint bástyát a' törökök ellen szüntelen erősítgeték. Három kegyetlen ostromot állott már ki, midőn 1521 II *Szoliman*' birtokába került. 1688 ismét bevette a' bajor választó fejedelem *Maximilian*; 1690 megint elfoglalák a' törökök, de 1717 *Eugen* meggyőzvé a' sokkal nagyobb török erőt, ujjolag visszavette. A' békekötéskor 1739 visszakellett a' portának adni; 1789 II *József* alatt a' nagyhirű *Loudon* ujjonnan meghódította; két esztendő múlva azonban visszaengedett, 's 1804 a' nyugtalanságok alatt Szerbia' hatalmába esett, de 1812 ismét megvétetvén, török őrizet szállítatott belé.

Az ó és uj világ' termékenysége.

Amerika, noha csak fél annyi mint a' régi világ, sokkal többel bír, akármily szokatlanul hangzik is, mint ugyanannyi mennyiségű termékeny föld és még sokkal tenyészőbb erő. Ezen elsőbséget iránylag igen csekély szélességének köszönheti, mert száraza csaknem egészen a' tenger' tenyészítő kigőzölgésének befolyása alá van vetve. A' régi szárazon, igen nagy kiterjedése miatt keletről nyugotra, a' középponti tartományok meg vagynak fosztva a' szükséges nedvességtől, 's a' 31 millió négyszeg mföldből, mellyet Európa, Ásia 's Afrika elfoglal, egy harmadrész alig teszi a' termő földet, 's még ez a' harmadrész is elég szegény. Amerikának terméketlen részei az 53 graduson kívül fekvő darab, melly 2,600,000 négyszeg mföldet fog el; a' *Rocky-Mountain* keleti oldalán 300,000 mföldnyi száraz; az Andesek' keleti oldalán hasonló nagyságu föld az északi szélesség 24 — 40 grádusa között; *Peru*' sivatag partja, valami 100,000 n. m. földnyi területben; *Kaliforniának* és *Sonorának* hasonló

nagyságu része, az 'Andesek' teteji 's *Patagonia*' déli csuccsa valami 500,000 n. m. földön; mind ezen terméketlen részek tesznek összesen 3,000,000 n. m. földet, 's ez kivonatván a' 13,900,000 mért-földből, mennyit Amerika teszen, termékeny földé marad 10 millio négyszeg m. föld.

A' tenyésztő erő a' melegségtől és nedveségtől függ, 's mind kettő nevededik az egyenlítőhöz közeledéssel. A' földgolyó' hő vidékei nem csak sokkal nagyobb bőségben termik azon növényeket, mellyek a' mérséklett éghajlatokkal közösek, hanem tulajdon növényeik is vagnak, mellyek ugyanazon földön nevezetes táplálatot adnak. Így például a' tengeri vagy kukoricza Franciaországban negyven-ötven annyit ad, Amerikában általánosan száz - százötven annyit, és *Humboldt* kiszámolá, hogy egy gabonával bevett hold alig táplál két embert, pedig ötvenet táplálhat ha pizángfával beültetetik. Ebből kitetszik, hogy a' földnek tenyésztő vagy táplálatot nemző erejét elég pontosan meg lehet határozni a' melegség' és nedveség' idomzatának kiszámolása által. Így tehát felvévén, és a' tápláló anyag' tulajdonsága tekintetbe nem vétetvén, ugyanazon földfelület, melly a' szélesség' 60 gradusa alatt négy személyt tart, a' 35 grádus alatt tizenötöt, az egyenlítő alatt pedig százat tarthat el. Egy más igen fontos körülmény az, hogy a' földet termővé tevő munka, az emberek' physikai erejével igen megcsökken a' forró éghaj alatt, mert ott alig lehetséges naponként többet dolgozni öt óránál, 's így csak felényit mint nálunk.

Angolországban oly nagy a' népesség, hogy valami 250 lélek jut egy angol négyszeg m. földre; de bizonyos tekintetben műhelye Angolország a' földnek, és világkereskedése által nagyobb népességet enged mint földje táplálhatna tulajdonképen. Franciaországban a' népesség mintegy 160, Németországban 100 — 200 egy angol n. m. földön. Ezen feltételre támaszkodva vegyük fel, hogy azon lakosoknak száma, kiket egy m. föld kényelmesen táplálhat minden megterheltetés nélkül, a' szélesség' 45 gradusa alatt 150-re megyen, ezen parallela' tenyésztő erejének kifejezésére 26-ot nyerrünk. Vegyünk továbbá 35-öt mint aránylagos számát a' föld' termékenységének a' 30 gráduson túl Amerikába ki, és 85-öt mint azon tartományokét, mellyek a' 30-dik parallelától lefelé az aequatornak mindkét oldalán fekszenek, körül belől 4,100,000 angol n. m. földünk lesz, mellynek mindenike kétszáz embernek adhat táplálatot, és 5,700,000 n. m. földünk, mellynek mindenike 490 embert tarthat el. Ebből következik, hogy Amerikának természeti forrásai, ha teljes kifejlődésre jutottak, három milliárd és hatszáz millió

lakost táplálhatnak, melly szám ötször annyi, mint a' földnek mostani népessége. De még inkább csudálkozhatni azon, hogy ezen iszonyu népesség három vagy négy század alatt lételezni is fog.

A' képzelet eltéved a' csudák' országában, ha a' dolgok' állapotján gondolkodik, mellyek oly nagy és hirtelen változást okozandanak az emberi nem' viszonyaiban. Csaknem magunk is merész álomnak tartanók ezt, pedig a' következtetések, mellyek ama' jövőndöbe tekintetnek bennünket, oly biztos elveken nyugszanak, mint azok, mellyektől a' közönséges életviszonyok függenek. Csaknem minden társasági jobbítások az oly nagy tömött népességből és az elterjedt ismeretek' tömegéből származnak. Mily állapotban fog tehát két század múlva Amerikának társasága lenni, mikor egy vagy két milliárd pallérozott ember egy idomlag keskeny helyre szorul? A' történet mutatja, hogy gazdagság, hatalom, tudomány és literatura a' tömeg' lassankénti előhaladásában a' köz értelmességet és szabadságot vonja maga után. Ugyanazon okok, mellyek a' civilisatió' uralkodói pálcáját az Euphratestől és Nilustól nyugoti Európába áthozák, innen is az Amazon' és Mississipp'i síkjaira vihetik által idővel. Ha ezen változásokról gondolkodunk, mellyek épen oly rendkívüliek mint igazok és múlthatlanok, azon meggyőződés fog el bennünket, hogy az emberi társaság minden eddigi előhaladása mellett még mindig gyermekiségben van, hogy a' lakható világ, tenyésztő erejére nézve vizsgáltatván, eddig még mintegy szőnyeggel volt bevonva, és mifeléleg csak gyenge fényt látók az emberiség' hihető jövőndőjének és nagy rendeltetésének, melly reá ide lenn várokozik.

Talán hihetetlenül fognak némelylek ezen adatokon mosolyogni mint merész álmonkon; de veszenek csak egy pillantatot az egyesült statusok' eddigi előhaladásaira, nem fogják tagadhatni az ipar', gazdagság' óriási nevedését, az értelem' és társasági kifejlődés' roppant előmenetelét, szinte nem az elronthatatlan szabadság' megalapítását, 's főképen a' népesség' bámulatos szaporodását; pedig mind ezek szinte oly merész álomnak tetszhettek egy század előtt. Kérdje ekkor az ember magától, micsoda hatalom vethet gátot a' civilisatio' előhaladásának, melly ezen egyetlen forrásból ered, hogy egy még eddig lakatlan világra terjedjen? Az egyesült statusok' népessége, melly most 14 millio, évenkénti szaporodásának skálája szerint 25 esztendő alatt két annyi leszen 's 1850. többet számlálанд 28 millionál, 1875 — 56 milliót 's 1900 száztizenkét milliót.

A' t e r e m t é s.

Legközelebbi levelünkben említők, hogy alig képes az ember felfogni, mint dolgozhatott *Rafael* rövid élete alatt annyi remeket, mennyit egy századot keresztülélt művésztől sem lehetne várni. Ezen remek művei közül jelenleg a' főbbeket említjük meg, hogy közelebről ismerjék olvasóink *Rafaelt*; mert a' művész és remekművei oly szorosán köttetnek össze, hogy egyiket a' másik nélkül gondolni 's egész miségében megítélni nem lehet.

Azon korból, melyet Florencziában töltött el *Rafael*, többször visszamenvén oda, legnevezetesebb művei ezek. Egy *Madonna*, a' gyermek *Jézussal* (most Florencziában vagyon) *Vavari* ezt felettébb dicséri. Sz. *György* 's sz. *Mihály* (most *Párisban*). Egy imádkozó *Kristus* a' kertben (*Párisban*). Sz. *Mária*' férjhez menetele (*Majlandban*). Ismét több madonnák; egy *mater dolorosa*, melly felett egy másik képen az atya Isten is elő vagyon ábrázolva (*Rómában*, a' *Colonna* nevű palotában.) A' maga sír-cartonja, melly oly csudálatra méltó *compositio*, hogy kevés utóbbi munkái mulják felül. Az a' *madonna*, melly *bella Giardinieranak* (szép kertésznének) neveztetik (*Párisban*), ismét egy *madonna* az egyházi atyákkal (*Brüssselben*), *Ádám*' és *Éva*' kiüzetése a' paradicsomból, (a' *carmeliták* templomában *Florencziában*) ezt később a' romai *logékban* is lemásolta.

Rómában készült munkái közt legnevezetesebbek: *Disputa*, vagy az egyházi atyák' czivódása; ez a' kép hasonlít sírcartonjához, melly hasonlatosság többször elő nem fordul munkái közt. A' *theologia*, *philosophia*, igazság és költészet, allegorikai alakok; *Ádám*' megbukása; a' *csillagászat*; *Apollo* és *Marsyas*; *Salamon*' ítélete; az okosság, mértékletesség 's erő; *Justinianus* császár; *X Gergely*; *Móses*: mind ezek egy teremben vagynak *Rómában*. *Esaiás*; a' *prophéták* és *sybillák*; *madonna di foligno* (a' *Vaticanban*); *Heliodor*' kiüzetése a' templomból; *X Leo* pápa' kormányzása alatt készültek: *Atila*' eltávoztatása *Rómától* a' nagy *Leo* által; *Péter*' megszabadulása a' *tömlöczből*; *Móses* az égő bokornál; a' *bárka*' építése; *Isaak*' áldozatja, és *Jákób*' álma. A' híres *madonna del pesce*; az épen oly szép *Cecilia*; a' *szent család*. *Ezékias*' álma; a' *keresztvivés*, *la spasimo di Sicilia* (most *Mádridban*); *Kristus* a' *glóriában* *szentektől* körülvetve; *tulajdon képe* (most *Münchenben*); *X Leo*' képe (*Párisban*); *Incendio del Borgo*, melly *gyuladást* *Leo* *könyörgésével* elólt, ez egyik rendkívüli remekje *Rafaelnak*. *V Károly*' *koronáztatása*; *IV Leo*' *győzedelme* a' *szaracenusokon* *Ostiánál*.

Ezek után kezdé a' *Bramante* által félben hagyott *logékat* festeni, vagy is a' *Vatican* palotának azon galériáit, mellyek a' *szobákat* összekötik. Egy terem felékesített a' *szentek*' és *apostolok*' képeivel. Ezen időszakból valók még sz. *Mihály*, *Ferrarai Beatrixnak*, *kedves Fornarijának*, *Carondeletnek*, *Castiglione grófnak*, a' *csudaszépségű arragoniai Jánosnak* képe. *Psyche*' élete tizenkét képen, és *Galatea*. *Psyche*' meséjéből 38 rajzolat. *X Leo*' világszerte híres *szőnyegei*, mellyeket *Úr napján* *kitettek* volt a' *Vaticanban* mutatóul, de az újabb korban igen megromgáltattak; sz. *János* a' *pusztában*, mellynek annyi másolata van, hogy az eredetit alig lehet tudni; egy *madonna* a' *gyermek Jézussal*, kit egy *angyal virágokkal* hint; sz. *Margaretha*.

Igérletünk szerint közlünk a' *festők*' ezen *fejedelmétől* egy képet *másolatban*, melly az *említett logék*' egyikében *találtatik*. Ez a' *teremtésnek*, mellyet *Rafael* *remekképek*' *hosszu sorában* *festett*, *kezdeté*, és melly a' *szent irás* *felsőleges leírása* után *eképen* *történt*: *Kezdetben* *teremté* *Isten* a' *mennyet* és a' *földet*; a' *föld* *pedig* *vala* *ékesség* *nélkül* *való* *puszta*, és *setétség* *vala* a' *mélységnek* *szinén*, és az *Úrnak* *lelke* *táplálja* *vala* a' *vizeket*. *Akkor* *mondá* *az Isten*: *legyen világosság*, és *lőn világosság*. *Azután* *mondá* *az Isten*: *legyen kiterjesztett erőség* a' *viz között*, melly *elválassza* a' *vizeket* a' *vizektől*; és *szerezze* *az Isten* *kiterjesztett erőséget*, melly *elválasztaná* a' *kiterjesztett erőség* *alatt* *való* *vizeket*, a' *kiterjesztett erőség* *felett* *való* *vizektől*, és *úgy* *lőn*, és a' *kiterjesztett erőséget* *az Isten* *nevezé* *égnék*. *Azután* *mondá* *az Isten*: *gyűljenek* *egybe* *az ég* *alatt* *való* *vizek* *egy helyre*, *hogy* *tessék* *meg* a' *száraz*, és *úgy* *lőn*. *Monda* *annak* *felette* *az Isten*: *hozzon* a' *föld* *gyenge füveket*, *maghozó füveket*, *gyümölcsfákat*, *mellyek* *az ő* *nemök* *szerint* *való* *gyümölcsöket* *hozzanak*, *mellyekben* *légyen* *az ő* *magvok* e' *földön*, és *úgy* *lőn*. *Azután* *monda* *az Isten*: *legyenek világosító állatok* *az égnék* *kiterjesztésén*, *hogy* *különbséget* *tegyenek* a' *nap* *között*, és *legyenek* *jelei* *bizonyos* *időknek*, *napoknak*, és *úgy* *lőn* 's a' t. *Ezen* *mindenható* *munkásságában* *terjeszti* *elő* a' *művész* a' *teremtőt*, *ki* a' *semmisségen* *keresztül* *lebegvén*, *akaratjának* *neszére*, *melly* *csupán* *egy* *egy* *gondolat*, *egymás* *után* *kifejtődzik* e' *roppant* és *bámulatos* *alkotmányu* *mindenség*, *ez* *az* *öröklétűnek* *dicsőségét* *hirdető* *világ*. *Átlebegése* a' *semmisségen* a' *teremtőnek*, *melly* a' *dolgok*' *lételének* *kezdetét* *vonja* *maga* *után*, *oly* *egyszerű* *felsőleges* és *magas* *idea*, *mellyet* *szavakkal* *leírni* *hasztalan* *eröködik* *az ember*, *hanem* *mintegy* *erővel* *ragadtatik* a' *kép-*

zelet' nagy tengerébe, mely határtalan, mint a' mivészlelkének tehetsége, mellyel tulajdon teremőjének mindenhatóságát a' legistenibb fényben mutatja, 's oly hangosan dicsőíti, mint maga a' roppant világok' bámulatos egyeteme. — Hogy a' jelen, bármí gondosan készült kömetzésben, az eredeti képek tökélyeit inkább csak gyanítani, mint feltalálni lehet, nem szükség bővebben említni.

A' G á l y a r a b o k.

A' múlt évi folyamatnak 3-dik számában megmutatók, mikép jobbítatnak Ejszakamerikában még a' legdühögőbb gonosztévők is czélirányos bánásmód által; 's ennek folytában a' 10-dik számban felhozók kedves hazánk' némelly megyeinek igen dicséretes és szerencsés sikerrel koronázott hasonló intézeteit, mellyek közt az aradi rabmunkáltatót körülállásosan le is írók. Lapunk' szükséges sokoldalúsága megkívánja azonban, hogy a' felhozott tárgyoknak nem csak világos oldalait terjessze elő, hanem árnyékoldalait is mutassa, mi által e' folyóírás leginkább megfelel nemesb czéljének.

Ezt előre bocsájtván, nem tagadhatjuk, hogy a' büntető rendszer 's a' bűnösökkel bánás általában még sok kívánni valót hagy a' moralistának, mert sietés, vigyázatlanság fő hiányai sok európai büntető törvényszékeknek. Nem elég a' büntetést megfontolni 's nehézségével iránylag büntetni, hanem arra is kell tekinteni, hogy a' büntetésre 's jobbitásra megkívántató idő el ne vesszen. Méltó ugyan, hogy a' törvénynek egész súlyát érezze, ki elfeledvén élete' czélját, büntetetei által felzavarja a' köz társaságot és polgártársai vagyonát 's életet megtámadja; de minden büntetésnek főbb czélja legyen a' vétkes embernek gyökeres megjobbitása 's azáltal megint hasznos polgárrá tétele. Mire lehet e' szerint alkalmaztatni a' rettenetes bélyeget, mely a' gonosztévőre süttetik és minden lakoláson kívül van, a' legőszintébb megbánást is semminek nyilatkoztatván? Az igazságot szolgáló törvényre engesztelhetetlen bosszuállás' színét veti ez, és nemesak el nem éri azon czélt, mellyet az ember magának ígér róla, hanem a' népek oly osztályát képezi ki, mely a' társaságra nézve feletébb veszedelmes, minthogy azzal soha össze nem egyvedhetvén, mindenképen igyekszik bosszuját tölteni rajta.

Látogassa meg csak valaki az Európában nagy számmal lévő tömlöczöket, mellyek kivált a' finomult Franciaországban a' legremítőbb képeket mutatják, milyeket a' komor kép-

zelet is alig gondolhat ki. A' bűnös, kit a' törvény' szava halálra ítél, nem sokáig kínoztatik, a' gályarabok' élete pedig szakadatlan láncza a' legkegyetlenebb kínoknak; holott nem olyan bűnösök mint a' halálra ítéltetett. Minden pillantásban, éjjel 's nappal, megítélheti a' gályarabot felvigyázója minden appelláta nélkül, engesztelhetetlen bosszuördögként ügyelvén reája, 's áldozatjává teheti szeszélyének, gyanujának 's rossz lelkiségének. Veréjtékével és környeivel áztatja a' rab fekete kenyerét, és ha a' rövid nyugalom alatt vigasztaló álom lepi meg a' kemény földön, ismét felriasztja a' bikacsök ámulásából. A' nedves ólban, hova néhány száz bűnös, vétkének és korának minden különbsége nélkül, rakásra záratik, és hol az éjjeli homályban a' legfelháborítóbb jelenetek történnek, valóban dögleletes levegőt lehell be az ide ítélt. Elhagyván reggel a' nyomornak ezen barlangját, mindenfelőlről álgyut lát magára szegezve, kardot rá fogva 's ezer öldöklő szert készen, hogy a' szabadság' ellentállhatatlan ösztönének legkisebb felébredését is halállal fizesse. Meggyőződik róla, hogy a' társaság örökös gyűlölséget esküdtött neki, 's utálatá azon alkotmány iránt, mellyel a' társaság védi magát, mindinkább rémületessé 's kitörülhetetlenné lesz. Nem úgy van e ez, mint ha szándékosan akarná az ember ellenségeivé tenni a' bűnösöket? Lelkének mindinkább meg kell rögzenie a' rosszban, mert honnan vehetné a' lemondást? Határtalan elnyomásából és letiportatásából fel fogja e szemeit emelni az égre? fog e a' vallás' szavára hallgatni? Korántsem, hanem az Isten' káromlására fakad, megtagadja a' gondviselést, vagy igazságtalansággal vádolja.

Felháborodik az ész oly büntető rendszer ellen, mellynek czélja abban látszik állani, hogy a' vétkest még inkább elrontsa és lealacsonyítsa, mint ha nem elég volna, azt szabadságától, vagyonától és családjától megfosztani; mintha az igazság azt is kívánná, hogy mindenképen kelljen kínzani 's örökre a' romlás' örvényébe taszítani. A' jobbíthatatlanok' száma épen nem oly nagy, mint némelly büntető bírók állítják. — Kereszténységgel ellenkező keménységökben kevélykedve, mellyet szigorúság' erényének tartanak, úgy lépnek ezek fel, mint a' bilincseknek, bitófáknak, bélyegeknak, gályáknak oltalmazói, 's a' hajdani kínzó padoknak, kerekentörésnek, elevenen megégetésnek védői. Ilyen emberekkel nem lehet bizonyításokban semmit elhitetni; ezek csak a' bünt látják, egyebet semmit. Miképen lehetett volna valaminek elejét venni, vagy miképen lehetne a' vétkest megjobbitani, azzal nem sokat gondolnak, egyetlen dol-

Belgraid.

A világ teremtése.

guk a' kárhoztatás; azért minden büntetést lágy-
nak tartanak, mindenkor örömet rémitőbbet szeret-
nének még kigondolni, ha telnék tőlök.

Ezen szigorú 's kegyetlen bírók szerint oly
elitélben, ki helyzetével játszik, nincs már
emberi érzés. Elveszettek kell azt tartani, mert
nem oróit, nem siránkozik, hanem inkább szem-
telen vidámságot fitogtat és tulajdon gonoszságait
magasztalja. Ezen eseteket nem tagadhatni; de
a' mit azokból általában következtet a' poenalista,
helytelen, mert ez a' szemtelenség gyakran csak
felületes, csak fátyol, melly a' kétségbeesés'
örvényét fedi el: alatta sokszor szendereg a' lei-
kiismeret' mardosása, mellyhez ha más bánásmód
járulna, a' megkonoklott bűnöst is viszszavinné
apródónként a' jóra.

Nem szükség rendkívüli világ- és emberis-
mérettel bírni annak tudására, hogy minden em-
beri egyesület, melly egyenlő sors alá vettetik,
önkényt vagy kényszerítve, sajátos tonust,
erényt és véket vesz magára, mellytől az egyes
el nem távoztathat, ha csak azoktól, kikkel össze-
kötetésben van, ki nem akar csúfoltatni, vagy
üldöztetni. A' mátróz azt hinné, állásának köte-
lességei ellen vétene, ha durva 's goromba nem
lenne, ha nem káromkodnék és szitkozódna.
Alig húzta fel a' suhancz katona dolmányát, már
igyekszik bajtársainak megmutatni, hogy velök
egyenlő lábón áll. Iszik, dohányozik, játszik,
gondtalannak nyilatkoztatja magát 's büszkélkedik
benne hogy ledér legénynek tartassék, félre vág-
ja a' süveget vagy csákót, csak fél válláról néz-
vén a' polgárt és mezei embert. A' gyárookban
és nagy műhelyekben hasonló balszokások mutat-
koznak, hasonló kedvelt szólások és bánásmódok.
A' régi közmondás „ugass ha kutya vagy“ se-
hol sem jön úgy teljesedésbe mint oly tömlöczök-
ben, hol minden bűn és vétek, a' legkisebbiktől
a' legnagyobbig, különbség nélkül össze van
egyveledve. —

De hála az egeknek, olyan időszakban élünk,
mellyben mind az, a' mi jön, hatalmasabb szel-
lemileg, mint az, a' mi elment. Tudjuk, hogy a'
mi nő, erősebb mint a' mi hervad. A' hajdani
romlandóság, melly századokig óriásnak tekin-
tetett és tiszteltetett, most törpévé alacsonyult
és többé nem tartatik becsben, mióta a' jobbálé-
telnek fiatalsági szépsége ínt felénk.

Ütközeti eset.

Egy porosz főhadnagy' irományai közt ezen
érdekes elbeszélés találtattott. „Parancsot kaptunk,
hogy Fleuryhez közeledjünk, hol az ellenség állt.

Szerencsétlenségünkre néhány nap előtt 800 em-
berrel pótoltatott seregünk, kik azelőtt a' fran-
cziáknak szolgáltak, 's előtte való nap már 100
legény szökött el közülök. A' rendelt helyre ér-
vén, 300 lépésre állott tőlünk az ellenség, 's neki
lelkesevén látásán, tüzet adánk. Mily gyönyör
volt látni, mikor az ellenséges ezred' parancsnoka,
ki mindenek felett kitünt veres tollairól, golyók'
sűrűségében leesett lováról. Örömujjongással
rohantunk előre, nem ügyelvén az ellenség' feles-
legére. Egyszerre köszönté ránk puskáit, 's mel-
lettem lesodrotta a' legénységet; magamat is jobb
térdemen találván egy golyó, lerogytam. De a'
trombiták ismét harsogák az előre nyomulást, én
is felállottam 's egy lövészre támaszkodva tovább
vanczorogtam.

Most jött a' veszély, mert hirtelen két had-
osztály tört reánk eddigi rejtekből; rettene-
tesen adott tüzet, a' golyó oly sűrűséggel jött,
hogy a' levegő' nyomása megnehezíté lehelletünket.
Egy második golyó bal térdemet zúzta széljél, és
tovább nem állhatván, földre hanyatlék; sokan le-
leterültek mellettem, de azért tömötten álla se-
regünk mint a' fal. Mostan a' szökevények' ma-
radványai gyalázatosan futottak vissza; 's rendet-
lenséget okozván, még azon felül gonosz cél-
ból vagy zavarodásból elkezdettek reánk hátulról
lövődözni.

Tovább már nem lehetett a' sarat kiállani, ba-
jonéttal rohant meg az ellenség 's hamar vissza-
vetett bennünket. Egy könnyen sebesített vállaira
vett és tovább hurezolt, de az ellenség szüntelen
közelebb jöven szakadatlan puskázás közt, egy
golyó kotrotta vivőmet. Kértem, hogy csak ma-
gáról gondoskodjék, általadván kardomat, hogy
egy-egy francziak ellen védhesse magát. Zokogva
hagyott el, maga a' gabonába menekedvén. En-
gem az ellenség szerencsére észre nem vett, és
magam is bemásztam a' vetésbe, hogy ha vissza
tér micink' üldözéséből, meg ne találjon; térdeim
mind egyre vérzettek, de fájdalmaim nem kínoztak
szerfelett.

A' csata élénkebb lőn; mindkét részről
puffogtak az álgjuk, az apró fegyver pedig sü-
rűbben pattogott, de semmit sem láttam és csak
annyit tudtam, hogy az ellenség' háta megett va-
gyok. Nem sokára iszonyu fájdalmak leptek meg,
mert vérem aludni kezdett, sebeim rettenetesen
égték, csontjaim dagadtak, késem pedig nem volt
hogy nadrágomat felhasítottam volna. Bódulni
kezdék, kápránd képek lebegtek lelkem előtt, de
mindent hallék 's rémülettel bevém észre, hogy
a' két tűz között vagyok. Hanyatt feküdtem,
szemeimet az égre függesztvén, 's nem mozdul-
haték, pedig egész töltés kartácsok sodródtak el

fejmenél; a' golyók borsónyi nagyságuaknak tet-
szettek szemem előtt, némelyek közel estek le,
's hozzám hűpölyögtek; mintegy tizenkettőt fel-
szedtem, sajnálván, hogy nyomorú életemnek egyik
sem vet véget.

Örvendetes érzet lepett meg midőn trombi-
táinkat hallám előremenést harsogni, 's egyút-
tal a' [francia gyalogság elszaladt mellettem.
De örömöm nem vala tartós, mert az ellenség
rendbe szedte magát 's ismét előközelt. Két le-
gény észrevett, hozzám jöve 's mindenemtől
megfosztott. A' gabona már el lévén taposva,
nem messze tőlem meglátám vezérünk' lovát dö-
gölve, 's körülte több holtakat mieink közül.
Hála Istennek, gondolám, majd éjszaka oda má-
szok és köpönyegeikbe burkolódok, talán lelek
valamelyiknél egy darab kenyeret is.

Azonban ismét visszanyomatott az ellenség;
egy tisztünk közel jöve hozzám embereivel és
felszólításomra tovább vitetett; de alig haladtunk
nehány száz lépésre nyomon üldöztvén az ellen-
ség, elhajítottak, 's ott fekvém ismét mint előbb.
A' hadi sors szörnyen változott ezen nap; sze-
rencsémre tulajdon legényeim közül maga ke-
zére üldöztvén kettő az ellenséget, hozzám kö-
zeledett, 's örvendvén hogy megtaláltak, az égő
Ligny faluig vittek, de tovább nem czepelethetvén
fáradtságuk miatt, letettek, és most már a' lán-
gok' martalékávételéle vala sorsom. Rettenetes
volt e' kilátás, de kerülhetetlen, még rettenetesb
volt az elszórt poroszok' ide 's tova futkosása
szakadatlanul puskázván. Társaim nem távoztak
mellőlem, mert ha meg nem szabadíthattak is,
legalább mindaddig akartak oltalmazni, míg le-
hetséges. Egyik eltávoztván targonczáért, a' gond-
viselés azonnal juttatá egyhez. Ebbe engemet
feltétvén, az országútra vittek, és most is meg-
foghatatlan előttem, mint győzte a' két halálig
kifáradt a' sanyarúságot. Alig értünk ki a' fal-
lából, oldalt támadta meg hadainkat az ellenség
és záporral ömlött ránk a' kartács; a' golyó még
vivőim' lábai közt is suhogott és darabonként tör-
delte e' targonczát, de magunkat még sem ért. Az
ellenség elfoglalá a' falut, mieink tolongtak ki-
felé 's az országuton iszonyu zürzavar támad;
bennünket felkap a' tolongás, és magunk se tud-
juk mikép, nagy darabon elvisz. Az éjszaka
beáll, társaim lerogynak bágyadtságukban, 's
ujolag reménytelenül vagyok. Csak hamar köze-
ledik egy lövésztiszt csapatjával, 's engem em-
bereivel tovább vitet, de az ellenség mindinkább
közeledik lövődözve, 's végre toló emberem tar-
gonczámmal együtt az országut' árkába rohan le.
Most legszomorub vala sorsom. Ha oly megható
hűségű nem lett volna a' targonczámat toló altiszt,

ki most sem hagyott el, megesett volna nekem.
Egy porosz lovag-batteria nyargal erre, altiszttem
elébe ugrik a' tisztnek reám mutatván, de az nem
ügyel semmit, hanem tovább nyargal; emberibb
volt egy artillerista; ez leugrott lováról, felka-
pott, az álgúra kötözött 's elvágatott velem.

Az éj hideg és esős volt; különbféleképen
eltörődött testem érzéketlenségbe merült, 's így
fájdalmakat nem éreztem; de majd előfogott a'
a' forró láz, és a' hidegen hulló eső mondhatat-
lan kínokat okozott; fogat csikorgatva feküdtem,
az álgyu' zökkenései által még inkább kínoztatván.
Néhány órányi menés után megállt a' kocsis, le-
őldött az álguról 's a' nedves földre fektetett.
Blücher' fő hadi szállására értünk. Lázos phan-
taziáim minden pillanattal szaporodtak, eszméle-
tem elhagya, 's halottként hevertem. Ki hitte
volna, hogy még megszabadulok? de a' gondvi-
selés virasztott felettem.

Ismét szobában lelém magamat ágyon, egy
ismerős chirurgusnak karjai közt. Ez eltévedt
volt a' csatazajban és történetből épen oda ve-
tődött, hol engem az álguról letettek a' földre;
megismért 's karjain hozott e' házba. Tudakozá-
somra azon szomorú ujságot mondá, hogy ezre-
dünk egészen széljelveretett és nagyobb részént
elveszett. Miután egy pohár bort itatott velem,
a' mire teljesen magamhoz jöttem, sebeimet ki-
mosta és bekötötte. A' ház' lakói szánakodván
rajtam, segítettek a' miben telhetett. Csak most
tudám meg világosan rettenetes állapotomat: mind
két térdemben golyók valának, 's erőtlenségem
mellett a' daganat lehetetlenné tevé a' sebésznek
hogy azokat kivége.

Miután a' sebész elhagyott másoknak is be-
kötözése végett, körül néztem a' házban, és leg-
elsőben is egy igen szép leányra estek szemeim,
ki könnyezve állott felettem. Végre mondá, hogy
ő a' házi gazda' leánya, 's mindent elkövetend
állapotom' enyhítésére, szerfelett szomorító lévén
ily fiatal korban már örökre nyomorékká lenni.
Leirhatatlanul meghatottak szavai, kivált minthogy
franciától oly fogadtatást nem vártam.

Éjszakára elaludván, hirtelen rohant a' szo-
bába egy fiu azon hirrel, hogy a' francia lo-
vasság megszállotta a' falut, 's a' poroszok már
nehány óra előtt elhagyván Wavret, Brüssel felé
vonultak innen. A' ház' lakói, kik nem lát-
szának alrendüeknek, nem kevéssé ijedtek meg
magammal együtt. A' jó leány tudtomra adá,
hogy az ellenség semmit sem kímél, 's hogy min-
den társaimtól elhagyatva bizonyosan el fogok
veszni. Én vigasztalám, hogy ha bár ellenség is,
nem dühöncz a' francia, egyébiránt az életemek
már előttem semmi érdeke. De alig mondám ezt,

rémületes hidegség lepett meg; vérem elállott, fájdalomaim megszűntek. Sem lehelleni, sem hantgot adni nem tudtam, annyival kevésbé tagjaimat mozgatni, még is mindent hallottam és láttam. Egy porosz altiszt hevesen lépett a szobába sebeseket kérdezve, hozzám közeledett, megilletett, azzal kiment, mondván „minek ezt tovább vinni, mikor már meghalt.“ Hiában erőködtem kiáltani, egy ujjomat sem mozdíthatám; rettenetes érzet vala oly közel látni a szabadulást, még is azt el nem érhetni; ekkor láttam, hogy a leány könyörög és eskenedik neki, hogy ne hagyjon el, hiszen tiszt vagyok, fiatal és még bizonyosan élek, minthogy épen most beszéltem vele. Az altisztet meghaták szavai, könnyei s részvéte; vállvonogatva vevé magára mereven testemet, felvetvén egy kinn álló szekérre, melly már tele volt sebessékekkel. Felébredésem a meredségből rettenetes vala; esett, s én iszonyun fáztam. A' sebesekek nyomoru ordítása és jajgása minden kis döczenésnél borzasztólag tölté be a levegőt; mindenik ohajtá a halált. Így mentünk Löwenbe, hol a' kórházba vitetvén, egy hollandi főchirurgusnak gondjára bízattam.

A' gondviselés csudálatosan megszabadított ugyan, egyik kézről a' másikba juttatván, de micsoda kilátásra? kinos gyógyításra s nyomorék életre. Hideg borzalom rázkodtat meg, valahányszor eszembe jut ama' tiz hórap, mellyet a' kórházban tölték, gyakran felhagyván velem az orvos is. Egyik golyó szerencsésen kivágott, de másikat lehetetlen volt kivenni erőtlenségem miatt. Körültem feküdtek hasonló szenvedő társaim, nyomorékok mint én, éjjel nappal jajveszkelvén. Életem kín volt nem öröm, s ha olykor a' bódulás néhány villagos pillanatot engedett, sajnáltam hogy nem halék meg a' csatapiacson. De Istenbe vetett bizodalmam vigasztalást nyújtott, s reményeknek adám magamat.“

* * *

Később, 1816, az aacheni fürdőben vala ez a' szánakodásra méltó ember, de keveset használt neki a' fürdő. Még ugyanazon esztendőben haza ment szülővárosába, Berlinbe, kapitányi rangal eresztetvén el és postamesterré tétetvén.

Tömkeleg (labyrinth.)

Legnevezetesh és leghíresebb tömkeleg az égiptomi, nem messze *Krokodilopolitól*, Középgéptomban, a' most Fájumnak nevezett vidéken. Ezen valóban iszonyu, noha csak egy stadiumnyi hézagon fekvő alkotmányról körülbelől ily leírást adhatunk a' különböző tudósítások után:

Egy nagy épület, mintegy 12 palotára osztva, vonult el hosszában, pompás teremeivel, szobáival s óriási képeivel; 300 szoba vala benne 300 földalatti szoba felett; azokban az építők' és krodilok' szobrai állottak, a' falak és padlatok hieroglyphákkal voltak borítvák; általában az egész belső elrendelés építészeti jelképezése volt a' tizenkét égi jegynek s a' nap' forgásának a' többi planétákkal. Ezen épülethez csatolódtak az éjszaki oldalon 6, a' délin ugyanynyi udvarok, vagy üres terek, magas oszlopokkal körülvéve s keresztül kosul ékesítve, mellyek szerfelett nagy kőlapokkal fedeztettek. Ezen udvarokon köröslég k' oldalaiknak hosszában a' főépület felé nyultak el a' felettébb összehonyolított és tévelyítő ösvények, mellyek keskenyek s a' többi részekenél sokkal alacsonyabbak voltak. Mind ezt egy közös fal keríté be. Csak egy nagy kapuforma nyílás engedett bemenetelt a' tömkelegbe. Egyik oldalon 400 láb magasságu, hieroglyphákkal borított pyramisban végződött az egész. Idegennek lehetetlen volt egyik vagy másik udvarból kitálni vezető nélkül. Magában az épületben egyik palotának szobáiból másiknak szobáiba jutott az ember, ezekből ismét oldalszobákba, onnan tovább új palotákba. Ezen tömkelegnek céljáról, építőjéről igen különbözők a' vélemények. *Herodot* és mások a' királyok' és szent állatok' temetőjének tartják, mások valami pantheonnak az égiptomi istenségek' számára, mások ismét kincstárnak. Mostanában azt hiszik, itt tartattak és tanítottak az egyiptomi titkos isteni tiszteletek, vagy csillagászi vizsgálatok, vagy épen a' bölcsék' köve fürkésztetett benne.

S á s k a.

Ezen ásiagi ragadozó állat kivándorlásakor úgy jelenik meg a' szemnek, mint hosszú felhő vagy vastag köd, mellyből borzadalmas nyüzögés vagy csirimpolás hallatszik, hasonlólag a' sűrű faágak közt fuvó őszi szél' zuhóságához. Közeledvén a' felhő, az atmosphérának egy része mintegy hópehellyel megtelve látszik. A' nyüzögés hangosabbá válik, s rémülettel veszi észre az ember, hogy ezen felhőtömeg milliónyi sáskából áll, mellyek felfelé vonulnak s úgy elhomályosítják a' napot, hogy csak néhány lépésnyire láthat a' szem. A' sokaság elképzelhetetlen. Afrikában, mind mondják, gyakran 12 mföldnyi helyet lep el a' sáska. Thuringiában 1693 négy mföldet borított el hosszában és szélében. Bizonyos hézagra kiszámoltatván a' mennyiség, összehasonlítva az jött ki, hogy 92 milliónál több

sáska volt Thüringiában. *Nógrád* vármegyében augusztus' 5. 1748 *Szanda* helység körül temérdek sereg szállott meg, körösleg egy egész mőföldet elfogván; oly sürven szorult pedig össze, hogy egy huszár át nem gázolhatott lovával, míg le nem üledett a' sáskacsoport. A' hol az ilyen pusztító tömeg leszáll, pillantat alatt elenyészik minden, a' mi csak zöld; minden növény, vetés, szóval egész tenyészet oda van. Az évessel okozott zajt már messziről hallja az ember, 's azt véli, valami láthatatlan tábor ütötte fel etető tanyáját, míg szemébe nem ötlük a' földet bórító átok.

Tapasztalás.

Kevés ember lát. A' pór embernek nyitvák ugyan szemei, de lelke vak. Nincsenek azon ismeretei, mellyek egy tárgyhöz kapcsolnak lelkét, ha az legközelebbi szükségeinek körén kívül fekszik. Annak, a' mi előtte, van csak legkevesebb részéről tanult gondolkodni, azért a' legtöbb dologban semmit sem lát. Minden morális vagy physikai jelenet úgy elsikamlík az ő fején, mint egy golyó a' márványon. Mások látnak, de nem különböztetik meg a' mit látnak, mivel nem képesek valamit különösen figyelembe venni 's miségekben vagy összeköttetésében megvizsgálni, vagy mivel abban sok dolgok halmoztatnak össze, mellyek egymástól különböznek, és mellyeket ők mégis megkülönböztetni nem tudnak. Vagy felületét veszik a' tárgynak szemügyre 's azt az egésznek vélik, a' ruhát az embernek tartják, a' szép keblet érznek. A' morális dolgokban semmit sem lát a' buta, a' bolond mindent fonákul lát, az elméskedő csak felületet, a' felvilágosodott fej mindent. Egyik semmit sem lát egy darabban, mivel legkisebb érzéssel sem bír a' szép és igaz iránt, másik mindent hibásan lát, 's ismét más csak a' mellékségekre tekint, mellyek az egészhez nem is tartoznak. Nincs halandó, ki ezen embe- bereket taníthassa, ha a' természet meg nem tanította. Azért mondá egy valaki a' bámulóhoz, midőn Apelles' festésében semmit sem látott: „vedd szemeimet és láss velök!“ A' sokat láthatás' alkalma tehát még nem szerez tapasztalást, mivel lelketlen bámulása valamely dolognak semmire sem tanít, 's még legügyesebb vizsgálata sem minden, a' mit a' tapasztalás alatt értünk. Ki nem tudja mire nézzen, ki a' művészetnek nézni 's a' látottan *gondolkodni* nem tud, egész világ'

országait keresztül utazhatta, egyetlen egyet sem fog ismerni; még ama' sokkal nagyobb út is teheti, keresztül utazhat az emberi életen, még sem fog az emberek' szívébe látni; hűsz eszten- deig epedhet cancellariában; hűsz ütközethen vehet részt, tizezer beteget meglátogathat, még is mindig járatlan marad a' status' dolgaiban, a' hadimesterségben és a' gyógyászatban. Az iga- zi tapasztalás leginkább a' tapasztalni akaró ember' fejtől függ. Ki valódi tapasztaláshoz akar jutni, keresi az igazságot könyvekben, keresi a' természetben, keresi okoskodásaiban.

E g y v e l e g.

Pók. *Minasi* barát a' nápolyi dominicanu- sok' klastromában, öt esztendeig fürkészte a' pók' természethistoriáját, és azt állítá, hogy ezen állat épen nem bír mérges tulajdonsággal. Ő akár- mellyiket megette minden veszély nélkül, még a' torontál- pókot (*Tarantel*) is, melly legmérge- sebnek tartatik.

Esti vetés. Számtalanszor próbáltatott már, hogy az élet- és minden kertmag estve vettetett el, éjszakán által úgy hagyatott a' földön, hogy a' harmat megnedvesítse 's másnap hajnalban boronáltatott le, hogy harmatosan essék föld alá; 's minden próba egyiránt hasznosnak tapasztalta- tott; mert a' vetés néhány nappal előbb kicsirázott, hamarabb nőtt, kivált száraz időben, 8 — 10 nap- pal előbb megért, 's madarak nem pusztíták. Azonkívül tovább maradt a' gabona szalmájában, hosszabb kalászaí lettek és nehezebb szemei.

Uj tűzhely. *Neu-Yorkban* olyan mestersé- ges tűzhelyet talált fel egy szakács, hogy rajta egy tűznél tizenkétféle ételt lehet egyszerre elkészíteni, ha mindenik étel különböző melegséget kíván is elkészülésre.

Állat-kórház. Indiában külön kórház van a' beteg állatok' számára, 's kivált a' *suratei* nagyon elhíresedett. Minden állat különbség nélkül felvé- tetik belé. Az intézet' kapujánál egy 25 lábnyi magaságu faépület áll, mellyben mindennemű bogár tápláltatik. *Arivan* városban még patkány- kórház is van, mellyben 5,000 patkány gondosan tápláltatik lisztel; az intézet' fentartására különös adót fizetnek a' lakosok.

Gőzmalom. *Jalabert* egy ügyes mechanikus Toulouseban gőzmalmot talált fel, melly 24 óra alatt kétszáz köböl gabonánál többet őröl meg.

POZSONYBAN.

Szerkezteti 's kiadja Orosz József, nyomtatja ifj. Schmid Antal.